

Ledi
Rivers
FILIPA GREGORI

Prevela
Aleksandra Čabraja

■ Laguna ■

Naslov originala

Philippa Gregory
THE LADY OF THE RIVERS

Copyright © 2011 by Philippa Gregory Limited
Translation copyright © 2013 za srpsko izdanje, LAGUNA

OD ISTOG AUTORA:

Rodbinski ratovi

Bela kraljica
Crvena kraljica

Romani o dinastiji Tjudor

Druga Bolenova kći
Nasleđe Bolenovih
Kraljičina luda

Kupovinom knjige sa FSC oznakom
pomažete razvoj projekta odgovornog
korišćenja šumskih resursa širom sveta.

SW-COC-001767

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

Za Viktoriju

Bitke u Rodbinskim ratovima

Francuska 1430.

DVORAC BOREVOAR, U BLIZINI ARASA,
FRANCUSKA, LETO-ZIMA 1430.

Devojka, taj neobični ratni trofej, sedi mirno kao poslušno dete na stoličici u uglu svoje ćelije. Kraj nogu su joj ostaci hrane na kalajnom tanjiru, položenom na slamu. Primećujem da joj je moj stric poslao fine komade mesa, čak i beli hleb sa svog sopstvenog stola; ali ona nije mnogo pojela. Shvatam da buljim u nju, od muških jahaćih čizama do muškog šešira natučenog na smeđu, kratko ošišanu kosu, kao u neku čudnu životinju, zarobljenu da nam služi za zabavu, kao da je neko poslao mladunče lava čak iz Etiopije da uveseljava veliku porodicu Luksemburga, da je uvrstimo u svoju zbirku. Gospa ispred mene krsti se i šapatom pita: „Je li ovo veštica?“

Ne znam. Ko bi to uopšte mogao znati?

„Ovo je smešno“, govori odvažno moja baba-tetka. „Ko je naredio da se sirotica okuje? Otvorite odmah vrata.“

Čuje se zbunjeno mrmljanje slugu koji pokušavaju da prebace krivicu na neko drugog, a onda neko okreće veliki ključ u vratima ćelije i moja baba-tetka ulazi unutra. Devojka – verovatno joj je sedamnaest ili osamnaest godina, tek

je koju godinu starija od mene – diže pogled ispod neravno ošišane kose dok moja baba-tetka stoji pored nje, a zatim polako ustaje, skida kapu i nespretno se klanja.

„Ja sam gospa Žana, demoazel od Luksemburga“, kaže moja baba-tetka. „Ovo je zamak Žana Luksemburškog.“ Pokazuje na moju tetku: „Ovo je njegova žena, gospodarica ovog zamka, Žana od Betune, a ovo je moja unuka Žaketa.“

Devojka nas sve mirno pogleda i svakome klimne glavom. Dok gleda u mene, osećam blagi pozor svoje pažnje, opipljiv kao nežan dodir vrhom prsta po zadnjem delu vrata, šapat čarolije. Pitam se da li iza nje zaista stoje dva anđela, kao što ona tvrdi, i da li to osećam njihovo prisustvo.

„Umeš li da govoriš, devojko?“, pita moja baba-tetka, pošto devojka i dalje ćuti.

„O, da, gospo“, odgovara devojka s izraženim naglaskom oblasti Šampanje. Shvatam da je istina ono što se o njoj priča: ona je obična seljančica, mada je predvodila vojsku i krunisala kralja.

„Možeš li mi dati reč da nećeš pobeći ako naredim da ti s nogu skinu okove?“

Ona okleva, kao da je u prilici da bira. „Ne, ne mogu.“

Moja baba-tetka se smeši. „Razumeš li da ti nudim uslovnu slobodu? Mogu te osloboditi i pustiti da živiš ovde, u zamku mog nećaka, pod uslovom da obećaš da nećeš pobeći?“

Devojka okreće glavu i mršti se. Čini se gotovo kao da osluškuje, čekajući nekakav savet, a onda odmahne glavom. „Znam šta je to. To je kada jedan vitez obeća nešto drugom vitez. Oni imaju pravila, kao na turniru. Ja nisam takva. Moje reči su stvarne, nisu kao trubadurska pesma. Za mene ovo nije igra.“

„Devojko: uslovna sloboda nije igra!“, prekida je tetka Žana.

„Dok sam ja živa, neće te se dočepati“, uverava je moja baba-tetka; a Jovanka odjednom, nepogrešivo, pogleda pravo u mene, oštrim, mračnim pogledom, kao da se pita jesam li i ja u tim iskrenim rečima čula odjek pustog obećanja.

Moja baba-tetka veruje da će, ako bude mogla da uvede Jovanku u naše društvo, da razgovara s njom, ohladi njen verski žar, možda čak i da je obrazuje, s vremenom uspeti da je nagovori da nosi ženske haljine i da će se mlada ratnica koju su svukli s belog konja kod Kompjenja preobraziti, poput obrnute mise, iz jakog vina u vodu, i da će postati mlada žena koja može da sedi među dvorskim damama, koja se pokorava naređenjima a ne crkvenim zvonima i da će je, možda, u tom slučaju zaboraviti i Englezi, koji zahtevaju da im predamo tu dvopolnu krvožednu vešticu. Ako ne budemo imali šta da im ponudimo osim poslušne dvoranke, možda će je se okanuti i nastaviti sa sopstvenim zverstvima.

Sama Jovanka je iscrpljena skorašnjim porazima i mučnim osećanjem da kralj kog je krunisala nije dostojan da bude pomazan svetim uljem, da će joj se neprijatelj kog je potukla osvetiti i da misija koju joj je poverio sam Gospod propada. Sve što ju je uzvisilo kao Devicu pred zadivljenim vojnicima sada je neizvesno. Obasuta ljubaznošću moje baba-tetke, postaje opet samo nesprenna seljančica: ništa posebno.

Naravno, dvorske dame moje baba-tetke žele da čuju sve o pustolovini koja se završava ovim postepenim padom ka neumitnom porazu i dok Jovanka provodi dane s nama, učeći da bude devojka a ne Devica, prikupljaju hrabrost da je upitaju:

„Kako to da si bila tako hrabra?“, pita je jedna dvorkinja. „Gde si naučila da budeš tako hrabra? Mislim, na bojnopolju.“

Na to pitanje Jovanka se smeši. Nas četiri sedimo na travnatom obali pored dvorskog jarka, dokone kao deca. Greje nas julsko sunce a pašnjaci oko zamka trepere na vrelom suncu; čak su se i pčele olenjile, zuje a zatim utihnu, kao da ih cveće opija. Odabrale smo mesto u dubokom hladu najviše kule; iza naših leđa, u staklastoj vodi jarka, povremeno čujemo ponekog šarana kako izranja na površinu.

Jovanka se ispružila kao dečak, jednom rukom pljuska po vodi, s kapom natučenom na oči. U korpi pored mene stoje napola sašivene košulje koje treba da porubimo za siromašnu decu iz obližnjeg Kambrea. Ali dame izbegavaju svaki rad, Jovanka mu nije vična a ja u rukama držim dragoceni špil karata moje baba-tetke i mešam ih i presecam, dokono razgledajući slike.

„Znala sam da me je Gospod pozvao“, odgovara Jovanka jednostavno. „I da će me on zaštititi, te se nisam plašila. Čak ni u najstrašnijim bitkama. Upozorio me je da ću biti ranjena i da neću osetiti bol, te sam znala da mogu nastaviti da se borim. Čak sam i upozorila svoje vojnike da ću toga dana biti ranjena. Znala sam to još pre nego što sam krenula u bitku. Jednostavno sam znala.“

„Da li zaista čuješ glasove?“, pitam je ja.

„A vi?“

To pitanje je tako zapanjujuće da se devojke naglo okreću i bulje u mene, a ja shvatam da crvenim pred njima, kao da se nečeg stidim. „Ne! Ne!“

„Pa šta onda?“

„Kako to misliš?“

„Šta čujete?“ pita me ona sasvim prirodno, kao da svi nešto čuju.

„Pa ne čujem baš glasove“, kažem.

„Šta čujete?“

Osvrćem se, kao da nas čak i ribe prisluškuju. „Kad je neko iz moje porodice na samrti, čujem buku“, odgovaram. „Posebnu buku.“

„Kakvu buku?“ pita devojka, Elizabeta. „Nisam to znala. Mogu li i ja to da čujem?“

„Ti ne pripadaš mojoj porodici“, kažem jetko. „Naravno da ti to ne možeš da čuješ. Morala bi da budeš naslednica... i u svakom slučaju, ne smeš to nikome da pričaš. Zapravo, ne bi trebalo ni da slušaš. Ne bi trebalo to da ti pričam.“

„Kakvu buku?“ pita Jovanka.

„Poput pesme“, kažem i vidim kako ona klima glavom, kao da je i ona čula pesmu.

„Kažu da je to glas Meluzine, prve dame kuće Luksemburga“, šapućem. „Kažu da je ona bila vodena boginja koja je izronila iz reke da se uda za prvog vojvodu, ali nije mogla da postane smrtna žena. Vratila se da oplakuje svoju decu.“

„A kada ste je čuli?“

„One noći kada mi je umrla sestrice. Čula sam nešto. I odmah sam znala da je to Meluzina.“

„Kako ste znali?“ pita šapatom druga devojka, ne želeći da bude isključena iz razgovora.

Slegnem ramenima a Jovanka se smeška, prepoznajući istine koje se ne mogu objasniti. „Jednostavno sam znala“, kažem. „Kao da sam joj prepoznala glas. Kao da sam ga oduvek poznavala.“

„Istina je. Jednostavno znaš“, Jovanka klimne glavom. „Ali otkud znate da taj glas dolazi od Gospoda, a ne od đavola?“

Oklevam. Sva duhovna pitanja trebalo bi da poverim svom ispovedniku ili, u najmanju ruku, majci ili baba-tetki. Ali Meluzinina pesma, trnci koji mi prolaze kičmom i moje povremene vizije neviđenog – nečeg neuhvatljivog, nečega što zamiče iza ugla, nečeg sivog u sivom sumraku, sna koji je suviše jasan da bih mogla da ga zaboravim, nagoveštaji vidovitosti, ali nikad nešto što bih umela da opišem – te stvari su nedovoljno jasne da bi se mogle ispričati. Kako da pitam za njih kad ne mogu čak ni da ih pretočim u reči? Kako da podnesem da ih neko nespretno izražava ili, još gore, pokuša da ih objasni? To je kao da pokušavam da zadržim zelenkastu vodu iz jarka u rukama.

„Nikad nisam pitala“, kažem, „jer je to sve mutno. Kao kada uđeš u sobu u kojoj vlada tišina – ali ti znaš, jednostavno si sigurna, da u njoj ima nekoga. Ne možeš ga videti ni čuti, ali prosto znaš. To je jedva nešto više od toga. Nikada to ne smatram darom koji dolazi od Boga, niti od đavola. To nije ništa određeno.“

„Moji glasovi dolaze od Boga“, kaže Jovanka ubeđeno. „Znam to. Da nije tako, bila bih potpuno izgubljena.“

„Umete li da proričete sudbinu?“, pita me Elizabeta detinjasto.

Stežem karte u rukama. „Ne“, odgovaram. „A ni one ne služe za proricanje sudbine, služe samo za igru. To su obične karte. Ja ne proričem sudbinu. Baba-tetka mi to ne bi dozvolila, čak ni kad bih umela.“

„O, recite mi moju sudbinu!“

„To su samo karte za igranje“, tvrdim. „Nisam proročica.“

„Ah, izvucite kartu za mene i recite mi“, kaže Elizabeta. „I za Jovanku. Šta će biti s njom? Sigurno želite da znate šta će se desiti Jovanki?“

„To ništa ne znači“, govorim Jovanki. „Donela sam ih samo da igramo.“

„Lepe su“, kaže ona. „Na dvoru su me učili da igram s ovakvim kartama. Kako su samo živopisne.“

Pružam joj karte. „Pažljivo s njima, veoma su dragocene“, govorim ljubomorno, dok ih ona širi u žuljevitim rukama. „Demoazel mi ih je pokazala još dok sam bila mala i rekla mi imena svih slika. Pozajmljuje mi ih jer volim da se igram njima. Ali sam joj obećala da ću ih dobro čuvati.“

Jovanka mi vraća karte i mada to čini pažljivo a ja pružam ruke da ih prihvatim, jedna karta nam ispada i pada, licem naviše, na travu.

„O! Izvinite“, kaže Jovanka i brzo diže kartu.

Osećam šapat, poput hladnog daha što mi gmiže niz kičmu. Livada ispred mene i krave što pasu mašući repovima u hladu krošanja deluju daleko, kao da smo nas dve zarobljene pod staklenim zvonom, kao leptirovi, u nekom drugom svetu. „Bolje je pogledaj“, čujem sebe kako joj govorim.

Jovanka gleda u živopisnu sliku, razrogačenih očiju, a zatim je pokazuje meni. „Šta to znači?“

To je slika muškarca u plavoj livreji koji visi naglavačke, okačen za ispruženu nogu, dok mu je druga noga savijena, sa stopalom oslonjenim na onu ispruženu, kao da pleše naglavce u vazduhu. Ruke su mu sklopljene iza leđa kao da se klanja i obe vidimo kako mu plava kosa vedro pada naglavačke dok se on smeši.

„*Le Pendu*“, čita Elizabeta. „Baš grozno. Šta to znači? O, ne znači valjda...“ Ona začuti.

„Ne znači da ćeš biti obešena“, govorim brzo Jovanki. „Nemoj to da misliš. To je samo karta; ne može da znači tako nešto.“

„Ali šta znači?“, pita druga devojka, mada Jovanka ćuti, kao da to nije njena karta, kao da to što ne želim da izgovorim nije njena sudbina.

„Njegova vešala su zapravo dva stabla“, kažem. Pokušavam da dobijem na vremenu dok me Jovankine smeđe oči ozbiljno posmatraju. „To označava proleće, obnavljanje i život – a ne smrt. Dva stabla; muškarac visi između njih. On predstavlja središte vaskrsenja.“

Jovanka klima glavom.

„Klanjaju mu se; on je srećan. I pogledaj: omča mu nije vezana oko vrata, da ga uguši, već za nogu“, pokazujem. „Kad bi hteo, mogao bi da se oslobodi.“

„Ipak se nije oslobodio“, primećuje devojka. „Liči na žonglera, na akrobatu. Šta to znači?“

„Znači da je on tu svojom voljom, da svojom voljom čeka i dopušta da visi u vazduhu, vezan za nogu.“

„Kao živa žrtva?“, kaže Jovanka polako, rečnikom mise.

„On nije razapet“, podsećam je brzo. Kao da nas svaka reč koju izgovorim vodi ka drugačijoj smrti. „To ništa ne znači.“

„Ne“, kaže ona. „To su samo karte, i mi se samo igramo njima. To je lepa karta, Obešeni čovek. Izgleda srećan. Izgleda srećan što visi naopako u proleće. Da te naučim igru sa žetonima koju smo igrali u Šampanji?“

„Da“, kažem. Pružam ruku da uzmem kartu, a ona je načas pogleda pre nego što mi je vrati.

„Stvarno, to ništa ne znači“, kažem joj opet.

Ona mi se smeši iskrenim, čistim osmehom. „Dobro znam šta to znači“, odgovara ona.

„Hoćemo li da igramo?“ Počinjem da mešam karte i jedna mi se preokrene u ruci.

„To je dobra karta“, primećuje Jovanka. „*La Roue de Fortune*.“

Dižem je da joj je pokažem. „To je točak sudbine, koji može da te digne veoma visoko, ili da te spusti vrlo nisko. Njegova poruka je da treba biti ravnodušan i prema pobjedi i prema porazu, jer i jedno i drugo nailazi s okretanjem točka.“

„U mojoj zemlji seljaci pokazuju znak točka sudbine“, kaže Jovanka. „Opisuju prstom krug u vazduhu kad se dešava nešto izuzetno dobro ili izuzetno loše. Kad neko nasledi novac, ili izgubi najbolju kravu, urade ovo.“ Ona pruži prst i opisuje njime krug u vazduhu. „I kažu nešto.“

„Čaroliju?“

„Ne baš čaroliju.“ Ona se vragolasto smeši.

„Pa šta onda?“

Ona se kikoće. „Kažu *'merde'*.“

Tako sam zaprepašćena da naglo prasnem u smeh.

„Šta? Šta?“, pita mlađa devojka.

„Ništa, ništa“, odgovaram. Jovanka se još kikoće. „Jovankini zemljaci ispravno tvrde da se sve pretvara u prah, i da sve što čovek može da učini jeste da nauči da se ne potresa.“

Jovankina budućnost visi u vazduhu; njiše se poput Obešenog čoveka. Čitava moja porodica, moj otac Pjer, grof od Sen Pola, moj stric Luj Luksemburški i moj omiljeni stric Žan Luksemburški u savezu su s Englezima. Moj otac iz našeg doma u zamku Sen Pol piše svome bratu Žanu i naređuje mu, kao glava naše porodice, da Jovanku preda Englezima. Ali moja baba-tetka, demoazel, zahteva da je držimo na sigurnom, a moj stric Žan okleva.

Englezi traže njegovu zarobljenicu i, budući da Englezi upravljaju gotovo čitavom Francuskom a njihov saveznik vojvoda od Burgundije upravlja većim delom ostatka, ono

što oni žele obično i biva. Njihova zajednička vojska pala je na kolena na bojnopolju u znak zahvalnosti i plakala od radosti kad je Devica uhvaćena. Po njihovom mišljenju, nema sumnje da će se bez nje francuska vojska, njihovi neprijatelji, razbežati kao prestravljena rulja, što su i bili pre no što se ona pojavila.

Vojvoda od Bedforda, engleski namesnik koji upravlja engleskim posedima u Francuskoj, gotovo čitavim severom zemlje, svakodnevno piše mome stricu podsećajući ga na njegovu odanost engleskoj vlasti, na njihovo dugotrajno prijateljstvo i obećavajući mu novac. Rado posmatram engleske glasnike koji dolaze u raskošnim livrejama kraljevskog vojvode, na prelepim konjima. Svi kažu da je vojvoda važan i omiljen čovek, najmoćniji čovek u Francuskoj, koga ne treba ljutiti; ali do sada je moj stric slušao svoju tetku, demoazel, i nije izručio našu zarobljenu.

Moj stric očekuje da će je zatražiti i francuski dvor – na kraju krajeva, njoj duguju i samo svoje postojanje – ali oni se začudo ne oglašavaju, čak i pošto im on pošalje pismo u kome ih obaveštava da je Devica kod njega, i da je spremna da se vrati na dvor svog kralja i opet služi u njegovoj vojsci. Pod njenim vođstvom, mogli bi da napadnu Engleze i pobeđu ih. Valjda bi ponudili čitavo bogatstvo da je povrate?

„Oni je ne žele“, govori mu moja baba-tetka. Njih dvoje sede za svojim trpezarijskim stolom; u dvorani je održana raskošna gozba za celo domaćinstvo, i njih su dvoje sedeli pred stričevim dvorom, probali jela i slali ih po trpezariji kao darove svojim ljubimcima. Sad udobno sede za malim stolom pred ognjištem u privatnim odajama moje baba-tetke, gde ih služe njene lične sluge. Za to vreme ja stojim sa strane s još jednom dvorskom damom. Moj je posao da nadzirem slugu, da ih pozivam po potrebi, da držim ruke

skromno sklopljene ispred sebe i da ništa ne čujem. Naravno, ja neprestano slušam.

„Jovanka je dečaka, princa Šarla, učinila čovekom, bio je niko i ništa dok nije došla kod njega sa svojom vizijom, a onda je tog čoveka učinila kraljem. Naučila ga je da traži svoje pravo. Od njegovih sledbenika napravila je vojsku, i tu vojsku učinila pobedonosnom. Da su slušali njene savete kao što je ona slušala svoje glasove, izbacili bi Engleze iz ove zemlje i vratili ih nazad na njihovo maglovito ostrvo, a mi bismo ih se zauvek oslobodili.“

Moj stric se smeši. „O, draga moja gospo tetko! Ovaj rat traje već gotovo čitav vek. Zar zaista mislite da će se okončati zato što neka devojka bogzna otkuda čuje glasove? Ona nikad ne bi mogla da otera Engleze odavde. Oni nikad ne bi otišli; nikad neće otići. Oni imaju pravo na ovu zemlju, istinsko nasledno pravo, kao i pravo osvajača. Treba samo da pokažu hrabrost i snagu da je zadrže, a za to će se postarati Džon, vojvoda od Bedforda.“ On gleda u svoju čašu, a ja puckajući prstima pozivam poslužitelja da mu dolije još crnog vina. Zatim prilazim da pridržim čašu dok sluga sipa vino, nakon čega je pažljivo spuštam na sto. Piju iz najfinijih čaša; moj stric je bogat, a moja baba-tetka želi samo najbolje. „Engleski kralj je možda još dete, ali to se ne odražava na bezbednost njegovog kraljevstva, jer mu je njegov stric Bedford ovde odan, a njegov drugi stric, vojvoda od Glostera, odan mu je u Engleskoj. Bedford ima dovoljno hrabrosti i saveznika da zadrži engleske posede ovde i mislim da će potiskivati dofena sve dalje i dalje na jug. Oteraće ga do mora. Devojka je učinila svoje, i zaslužila je divljenje; ali će na kraju Englezi pobediti u ratu i zadržati posede na koje imaju pravo, a svi naši plemići koji su im sada zakleti neprijatelji pognuće glave i služiti im.“

„Ja ne mislim tako“, kaže moja baba-tetka ubeđeno. „Englezi je se smrtno plaše. Kažu da je nepobediva.“

„Više nije“, primećuje moj stric. „Jer, gle! Zarobljena je, a vrata ćelije se još nisu srušila. Sada znaju da je obična smrt-nica. Videli su je sa strelom u butini ispred zidina Pariza, a njena sopstvena vojska je otišla i ostavila je. Francuzi su sami pokazali Englezima da ona može biti poražena i napuštena.“

„Ali ne smeš je izručiti Englezima“, uporna je moja baba-tetka. „To bi nas zauvek osramotilo, pred Bogom i pred svetom.“

Moj stric se naginje ka njoj i poverljivo joj govori: „Vi to shvatate tako ozbiljno? Zaista mislite da je ona nešto više od šarlatanke? Stvarno mislite da je nešto više od seljančice koja priča gluposti? Zna li da ja mogu da pronađem deset takvih kao što je ona?“

„Mogao bi da pronađeš deset onih koji tvrde da su kao ona“, odgovara ona. „Ali ne i takvih kao ona. Ja mislim da je ona posebna. Zaista tako mislim, nećaće. Snažno verujem u to.“

On začuti, kao da je njeno verovanje, iako je samo žena, nešto što treba poštovati. „Imali ste viziju njenog uspeha? Predosećaj?“

Ona na trenutak okleva a zatim brzo odmahne glavom. „Ništa tako određeno. Ali ipak zahtevam da je zaštitimo.“

On ćuti, ne želeći da joj se suprotstavlja. Ona je demoa-
azel od Luksemburga, glava naše porodice. Kad ona umre, moj otac će naslediti titulu, ali ona takođe poseduje i velika imanja koja su u potpunosti njena: može ih dati kome god poželi. Moj stric Žan je njen omiljeni nećak; ima izvesna očekivanja i ne želi da je uvredi.

„Francuzi će morati dobro da plate“, kaže on. „Ne želim da izgubim novac na njoj. Vredna je kraljevskog otkupa. Oni to znaju.“

Moja baba-tetka klimne glavom. „Pisaću dofenu Šarlu i on će je otkupiti“, kaže mu ona. „Šta god da kažu njegovi savetnici on će me ipak poslušati, mada ga njegovi miljenici nose kao list na vetru. Ali ja sam mu kuma. To je pitanje časti. Devici duguje sve što je postigao.“

„U redu. Ali uradite to odmah. Englezi su vrlo uporni i ne želim da uvredim vojvodu od Bedforda. On je moćan i čestit čovek. Najbolji je vladar kog Francuska može imati. Da je Francuz, bio bi veoma omiljen.“

Moja baba-tetka se smeje. „Da, ali nije! On je engleski namesnik, i treba da se vrati na svoje kišno ostrvo svom malom sinovcu, sirotom kralju, da naprave šta znaju i umeju od sopstvenog kraljevstva i da ostave nas da upravljamo Francuskom.“

„Nas?“, kaže moj stric, kao da se pita da li to ona smatra da naša porodica, koja već upravlja nekolikim vojvodstvima i u srodstvu je s carevima Svetog rimskog carstva, treba da iznedri i francuskog kralja.

Ona se smeši. „Nas“, odgovara mu jednostavno.

Sutradan odlazim s Jovankom do male kapele u dvorcu i klečim kraj nje pred oltarom. Ona se čitav sat usrdno moli, pognute glave, a zatim dolazi sveštenik i služi misu i Jovanka uzima svetu pričest. Čekam je u zadnjem delu crkve. Jovanka je jedina koju znam koja se pričešćuje svakog dana, kao da joj je to doručak. Moja majka, iako pobožnija od većine ljudi, uzima pričest samo jednom mesečno. Zajedno se vraćamo u odaje moje baba-tetke, gazeći po mirisnom bilju posutom po podu. Jovanka mi se smeje, dok se s visokom kupastom kapom na glavi saginjem da prođem kroz niska vrata.